

Piyasa Süreci Teorisi: Tarihsel Gelişim

Fuat Oğuz*

1. Giriş

Son yirmi yıl içerisinde piyasa süreci teorisinde önemli gelişmeler oldu. Özellikle doğu bloku ülkelerinde görülen değişimler ve piyasa süreçlerinin ekonomik faaliyetin olduğu her yerde varlığını sürdürmesi piyasa mekanizmasının nasıl işlediğine ilişkin neo-klasik teorilerin yetersizliğinin daha kapsamlı bir şekilde tartışılmasına yol açtı. Her ne kadar iktisat bilimi içerisinde hâlâ piyasa süreci teorisinden hareket eden iktisatçıların sayısı oldukça az olsa da, Hayek ve Kirzner gibi bu ekolün önde gelen temsilcilerinin artık hâkim düşünce içindeki dergilerde de tartışılmaya başlandığını görüyoruz. Bu yazı ile bağladığımız yazı dizisinin amacı piyasa süreci teorisinin ne olduğunu okuyucuya etraflı bir şekilde anlatmaya çalışmaktır. Bu şekilde, klasik liberal prensiplerden hareket eden bir analitik çerçevenin bizlere ekonomik faaliyetleri anlamamızda nasıl faydalı olacağını da görmüş olacağız.

Modern piyasa süreci teorisi içerisindeki tartışmalara da bu makale içerisinde bir miktar değineceğiz. Piyasa süreci teorisi iktisadi düşünce tarihinde Avusturya ekolü olarak bilinen ve Menger-Mises-Hayek çerçevesinde anlaşılan yaklaşımın üzerine kuruludur. Ancak, bu teorisinin modern temsilcileri arasında süregelen önemli tartışmalar söz konusudur. Bunları bil-

mek, bu teoriyi ve getirdiği yenilikleri daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır.

Bu noktada şunu ifade etmek gerekir ki, piyasa süreci teorisi derken sadece Avusturya okulunun tarihi gelişimini yazmak gibi bir amacımız yoktur. Özellikle bu iki kavramın sanki birbirleri ile özdeş oldukları gibi bir yanlış anlamayı önlemeyi hedeflemekteyiz. Piyasa süreci teorisi Avusturya ekolünün prensipleri üzerine kuruludur. Ancak pek çok alanda artık Avusturya ekolünün ötesine geçilmiş, temel prensiplerin üzerinde ayrıntılı teorik çerçeveler geliştirilmiştir. Bu anlamıyla, piyasa süreci teorisi modern ekonomik faaliyeti açıklamaya yönelik bir çabadır. Avusturya iktisadından hareket eden temalar yeni biçimler almıştır.

Avusturya iktisadiyla ortak temelleri olmasına rağmen piyasa sürecine farklı bakan diğer yaklaşımlar arasında evrimci teoriyi (Nelson ve Winter, 1982), Schumpeterci görüşü (Schumpeter, 1934) ve post-Marshallcı görüşü (Loasby, 1991) saymak mümkündür. Bütün bu yaklaşımların ortak noktasının, iktisadi analizin temeline denge-dışı durumların açıklanmasını koymaları olduğu söylenebilir.

Bu yazıda, Carl Menger'den başlayarak 1990'lı yıllara kadar piyasa süreci teorisinin ana hatlarının nasıl ortaya çıktığını ve önemli isimlerinin kimler olduğunu kısaca tartışacağız. Bunu yaparken amacımız modern iktisadi

* Dr., Zonguldak Kara Elmas Üniversitesi Öğretim Üyesi.

anlayış üzerinde bu düşüncenin etkisinin ne olduğunu sorgulamak olacak.

2. Menger ve Temel Prensiplerin Ortaya Çıkışı

Modern Avusturya iktisadının temelleri Carl Menger'in 1871 yılında basılan *İktisadın İlkeleri* (1981) isimli eserine dayanmaktadır. Menger'in yaptığı katkıların ne olduğuna dair iktisatçılar arasında iki farklı yorum öne çıkmaktadır. Bir yanda neoklasik iktisadın öncüsü olarak anlaşılan Menger, diğer yanda farklı bir iktisat okulunun kurucusu olarak kabul edilmektedir. Bunun farklı nedenleri vardır. İlk olarak Menger aynı metin içerisinde birbirinden farklı görüşler ileri sürmektedir. Buna ilave olarak, Menger'in orijinal metinlerinin Almanca olması ve iktisat bilimi içerisinde göreceli olarak ulaşılmamasının güç olması bu problemleri ortaya çıkarmıştır. Belki de en önemli neden Menger'in daha ziyade Alman Tarihçi Okulu ile gündeme gelen metod tartışmaları ile tanınmasıydı. İktisadın prensipleri üzerine yazdıkları bu tartışmaların uzun süre gerisinde kalmıştır.

Avusturya ekolü dışında ise Menger neoklasik analizin üç önemli kurucusundan biri olarak kabul edilmektedir. Matematiksel analize fazla yer ve değer vermemiş olması, onun neo-klasik iktisat içinde Jevons ve Walras'a göre daha geride kalmasına yol açmıştır. Nitekim, iktisadi düşünce tarihi metinleri içerisinde alternatif bir okulun kurucusu olarak Menger'i bulmak imkansızdır. Ancak bu görüş 1970'lerden itibaren neo-klasik iktisat içinde de değişmeye başlamıştır. Mesela, Streissler (1973) ve Jaffe (1975) Menger'in sanıldığı gibi sadece marjinalist devrimin üç önemli isminden biri olmadığını vurgulayarak alternatif bir düşünce okulunun mensubu olarak görülmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir.¹ Sonuç olarak Menger'i artık eskisi gibi neo-klasik bir iktisatçı olarak görmek kolay gözükmemektedir (Vaughn, 1994, s. 15). Bu noktada, Menger'i, neoklasik iktisadın öncüsü olarak gören görüşleri bir kenara bırakarak², alternatif bir okulun kurucusu olarak bir miktar incelemekte fayda vardır.

Menger'in iktisat tarihi içerisindeki yerini anlamamız onu Alman Tarihçi Okulu çerçevesinde değerlendirmek ile mümkün olacaktır. Menger *İlkeler* isimli kitabı üzerinde çalışırken bu okulun analizine bir katkıda bulunduğunu düşünüyordu (Kirzner, 1992b, s. 58). İngiliz Klasik Okulu düşünülürken Menger'in gerçekten de Roscher'e Ricardo'ya olduğundan daha yakın olduğunu söylemek zor değildir.

Menger'e göre değer insan zihninin bir ürünü idi. Malların herhangi bir değere sahip olmalarının nedeni *insanların* bu malların belli amaçlara ulaşmada yararlı olacağını düşünmeleridir. Değeri anlamak için ölçü birimi olarak Menger son kullanılan birimi almaktaydı. Marjinalizme geçişi simgeleyen bu anlayış değişikliği ile birlikte, iktisat teorisinin temelini bireyi yerleştiren bir görüş ortaya çıkmaktaydı.

İlkeler'in temel amacı insan refahının gelişimini incelemektir. Bunu bir sebep sonuç ilişkisi içerisinde açıklamak isteyen Menger insan faaliyetine ilişkin genel bir teori ortaya atmaktaydı. Bu çerçevede, Menger için, temel ekonomik problem ihtiyaçlar ve bunların giderilmesi arasındaki nedensel ilişkinin araştırılmasıydı. Bir insanın ihtiyaçlarını gidermesi ise bu ihtiyaçları ve giderme yolları hakkında ne kadar bilgiye sahip olduğu ile alakalıydı. Ekonomik süreçler bu anlamıyla bilginin üzerine kuruluydu. *İlkeler* kitabı bunun pek çok örnekleri ile doludur. Bilginin elde edilmesi servetin ve refahın artırılması açısından çok temel bir yere sahiptir. Menger şöyle yazmaktadır:

"İnsanların kullanımındaki tüketim mallarının miktarı bu şeyler ile insanın bilgisi arasındaki nedensel ilişkiyle ve bu şeyler üzerinde insanın kontrolüyle sınırlıdır... İnsanlığın ilerleme derecesi gelecekte insanın bilgisinin ilerlemesiyle ölçülecektir. (s. 72)."

Bilgiyle birlikte ekonomik süreçlerin diğer önemli boyutu ise zamandı.³ Menger nedensellik ilkesinin zamandan bağımsız olarak algılanamayacağını düşünmekteydi (s. 67). Zaman

¹ Ayrıca Grassl ve Smith (1986) bu konuda ayrıntılı bir tartışma sunmaktadır.

² Bu şekilde bir yorum için Niehans (1990) ve Savaş (1997)'a bakılabilir.

³ Zaman kavramı 1900lü yılların başından itibaren kapital teorisi ile birlikte düşünülmüştür. Modern piyasa sürecinin yaptığı katkılardan biri de belki Menger'in zaman anlayışını genelleştirmesidir. Zaman artık değer teorisinin bir parçası haline gelmiştir.

ile bilgiyi yan yana getirdiğimizde ise piyasa sürecinin temelini teşkil eden bir yapıya ulaşıyoruz. Piyasa süreci bireylerin zaman içerisinde bilgiyi edinme çabalarıyla, veya öğrenme yolu ile, işlemektedir. Bireylerin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik öğrenme ve faaliyet çabaları toplumun refahının artırılmasını sağlamaktadır.

Menger'in teorisi çerçevesinde bir optimizasyon probleminin çözümünden bahsetmek imkansızdır. Bireyler aktif olarak piyasada kâr fırsatlarının peşinden koşmaktadır. Farklı bireyler farklı bilgi düzeylerine sahip olacakları için, ulaşılan sonuçlar da farklı olacaktır. Bu kimi bireylerin veya girişimcilerin başarılı olmasına rağmen kimilerinin başarısız olacağına da işaret etmektedir. Nihayetinde bireylerin hatalardan istifade ettikleri bir toplumdur söz konusu olan.

Modern piyasa süreci teorisi açısından Menger'in en önemli katkılarından biri, daha sonra yazdığı *Araştırmalar* (1985) kitabında ortaya çıkmaktadır. Bu kitapta *İlkeler*'de ortaya konulan insan faaliyetleri teorisinin nasıl bir sosyal değişime yol açtığı incelenmektedir. Sosyal kurumların ortaya çıkışı ile insan faaliyetinin sonuçları arasında organik bir bağ kurulmaktadır. Menger'in cevabını aradığı sorudur:

“Ortak refaha hizmet eden ve onun gelişmesi için aşırı derecede önemli olan kurumlar onları kurmaya yönelik *ortak bir istek* olmadan nasıl ortaya çıkmaktadır? (1985, s. 146)”

Bu sorunun cevabı, kendi şahsî çıkarları peşinde koşan bireylerin diğerlerinin bilgi düzeylerini de artırması ve onlara muhtemel kâr fırsatları sağlamasıdır. Bu konuda Menger'in en çok bilinen örneği para teorisidir. Paranın ortaya çıkışı tamamiyle insanların kendi durumlarını iyileştirmeye yönelik çabalarının yan bir sonucudur. Tarihsel bir evrim sonucunda bireyler herhangi bir şeyin diğerlerine göre değişimde daha avantajlı olduğunu farketmekte ve bu şeyi giderek artan oranda kullanmaktadır. Paranın fiziki özelliklerinden ziyade piyasada nasıl anlaşıldığı önem kazanmaktadır.

Herhangi bir devletin yasal yaptırımları bir şeyin para olarak kullanılmasına yeterli olmamaktadır (1981, s. 257). Böyle bir ortam bazı bireylerin diğerlerine göre bu fırsatları daha önce görüp değerlendireceklerini de dikkate almaktadır. Bireylerin kendileri için iyi olan *kendilerinin* görmelerinden daha etkin bir başarı yolu bulunmamaktadır (1985, s.155). Para örneğinden hareket eden Menger, Adam Smith'in görünmez el kuramını sosyal kurumların ortaya çıkışını açıklamakta kullanmaktadır.

Menger'in bu katkıları kendisinin yakın takipçileri olan Eugen Böhm-Bawerk ve Friedrich Wieser'in eserlerinde kaybolmaktadır. Bir geçiş dönemi olarak da kabul edebileceğimiz bu dönemde neo-klasik bir Menger resmi ortaya konulmuştur. 1900'lü yıllara gelindiğinde Avusturya okulu iktisatçıları düşüncelerini neo-klasik çerçevede geliştirmek 'zorunda' kaldılar. Takip eden yıllarda Haberler, Machlup, Morgenstern ve Schumpeter'in iktisat teorisine yaptıkları katkıları bu çerçevede değerlendirmek mümkündür. 1920'lere gelindiğinde artık Menger'in vurguladığı şekliyle zaman ve bilgisizlik iktisat literatüründe yer almaz hale gelmişti. Marshall-Walras ekseninde gelişen iktisat teorisinin bir alternatifi olarak Avusturya iktisat teorisinin gündeme gelmesi ekonomik hesaplama tartışmalarıyla mümkün olacaktı.

Özet olarak, Menger subjektivist bir iktisat anlayışı için gerekli parçaların farkına varmış ancak bunları bir araya getirememiştir. Mesela, piyasa sürecinin dinamiği olan girişimcinin bu rolünü Menger'de bulmak mümkün değildir. Aynı şekilde, kendiliğinden düzen kavramının geniş açıklamalarını Menger'in metinlerinde bulamıyoruz (Kirzner, 1992, s. 79). Böhm-Bawerk ve Wieser'in Menger'i neo-klasik dünya içinde eritme çabaları da Menger'in ortaya attığı farklı kavramların anlaşılmasını güçleştirmiştir.

3. Ekonomik Hesaplama Tartışmaları

1930'lu yıllara gelindiğinde sosyalist bir ekonominin işleyişine ilişkin tartışmalar iktisatçıları arasında önemli yer tutar hale gelmişti. Sosyalist ekonomik sistemin mümkün olup ola-

mayacağı tartışması Avusturya iktisadı ve neo-klasik iktisat arasındaki temel farkları göstermesi açısından önemli bir katkı sağlamaktadır.⁴

Sosyalist ekonomi üzerine en önemli kritiği ortaya atan kişi Ludwig von Mises olmuştur. Mises 1914'de yazdığı *Para ve Kredi Teorisi* isimli eseriyle kendisine iktisat literatüründe bir yer edinmiş durumdaydı. Bu, para teorisini Menger'in marjinal analizi çerçevesinde ortaya koyan bir eserdir. Daha sonraki sosyalist hesaplamaya tartışmalarına da yansiyacak olan temel sorun şu idi: piyasada işlemler gerçekleşmeden objektif alım gücü nasıl belirlenecekti? Menger'in para teorisine dönen Mises, değerler ancak piyasada işlemler yapıldığı zaman ortaya çıkacağını söylemektedir. Buna karşıt olarak, neo-klasik iktisattaki gelişmeler yardımıyla sosyalist iktisatçılar denge fiyatlarının gerçek piyasalar olmadan hesaplanabileceğini ileri sürmekteydi.

Mises'in ekonomik hesaplama tartışmaları çerçevesindeki ilk önemli katkısı 1920 tarihli makalesidir. Bu makalede (Mises, 1935) mülkiyet hakları ve piyasa fiyatları arasında bir ilişki kurmaktadır. Piyasada yapılan işlemler yoluyla bireyler sahip oldukları *mülkiyeti* değiştirmektedir. Özel mülkiyet olmadan bireylerin karşılıklı rıza ile hangi fiyatlardan piyasada işlem yapabileceklerini bilmek imkansız olacaktır. Mises için özel mülkiyet haklarının korunması rasyonel bir iktisadın olabilirliği için temel şarttır (Mises, 1935, s. 104). Böylece ekonomik hesaplama özel mülkiyetin yasaklandığı durumlarda imkansız olacaktır. Buna, karar verme noktasında olan bürokratların piyasadaki bireyler kadar girişimci davranmayacaklarını da eklediğimizde, Mises'in temel tezine ulaşırız. *Ekonomik olarak etkin karar verebilmek için bir şekilde (bütün) fiyatları hesaplayabilmemiz gereklidir. Ancak gerçek piyasalar ve bu piyasalarda kendi menfaatleri doğrultusunda hareket eden bireyler olmadan bu fiyatlara ulaşabilmek imkansızdır.*

Bu kısa makaleden Mises'in hacimli kitaplarından birine, *Sosyalizm'e* ulaşıyoruz. 1920'de ileri sürdüğü fikirleri Mises bu kitapta

⁴ Sosyalist hesaplama tartışmalarının kapsamlı bir değerlendirmesi için Lavoie (1985)'e bakılabilir.

geliştirme imkanı bulur. 1922 yılında basılan bu kitapta bugünkü piyasa süreci teorisinin temelinde yer alan zaman meselesinin de ayrıntılı bir tartışmasını bulmak mümkündür. Zaman içinde gerçekleşen insan faaliyetleri doğası gereği spekülatif olmaktadır. Mises burada dinamik problemlerin statik bir planlama mekanizması içerisinde çözülemeyeceğini ifade eder. Sosyalist yöneticiler zamanın değişmesi ile ortaya çıkacak olan yeni sorunlara *anında* çözüm üretmek zorunda değildirler. Bunun ardında verdikleri kararların sorumluluğunu tamamen taşıyor olmaları yatmaktadır.

Mises'in sosyalizm üzerine yazdıkları sosyalist iktisatçıları ciddi olarak hesaplama problemi üzerinde yoğunlaşmaya itti. Oskar Lange (Lange ve Taylor, 1938) Mises'in hesaplamasının gerekliliği üzerine yazdıklarını doğru olarak kabul eder. Etkin kararlar verebilme için nisbi fiyatların hesaplanması gereklidir. Ancak, onun için problem pratik boyuttaydı. Bu sorunu aşmak çok zor değildi. Lange gerçek fiyatları yansıttığını varsaydığı gölge fiyatları hesaplama yoluna gitti.⁵ Bunu yapabilmek için tüketim mallarında özel mülkiyetin ve bir piyasanın varlığını kabul etti. Ancak üretim araçları ortak mülkiyet altında toplanacaktı. Walrasçı denge mekanizmasının varlığını kabul eden Lange merkezi planlama teşkilatı tarafından fiyatların belirlenebileceğini ortaya attı. Neo-klasik genel denge modelinin bir uygulaması olan bu sistemde veri teknolojik bilgi ile sınırlı maksimizasyon modeli sonucu fiyatlar bulunmaktaydı. Lange'ye göre neo-klasik genel denge modeli gerçek hayattaki fiyatları açıklamakta yeterliydi. Bu sistemde merkezi planlama teşkilatı yöneticilerinin piyasadaki bireylere göre daha etkin kararlar verebileceği varsayılmaktaydı.

Hayek sosyalist hesaplama tartışmalarına bu noktada dahil olmaktadır. 1935 yılında

⁵ Lange gerçek fiyatları hesaplamasının sadece teknik bir sorun olduğunu inanmaktaydı. İlerleyen yıllarda, bilgisayar teknolojisinin gelişmesiyle ve veri işlemenin daha hızlı hale gelmesiyle bu sorunun çözülebileceğini söylemiştir. Bu da aslında, sosyalist planlama tartışmalarının temelinde yer alan Mises ve Hayek'in eleştirilerini yanlış anlamadığının bir göstergesi olmuştur.

Kollektivist Ekonomik Planlama adında bir derleme yayınlar. Belki de bu derlemenin en önemli makalesi kendi yazdığı ve sosyalist hesaplamaya tartışmalarını eleştiren yazısıydı. Bu yazısında Hayek, sosyalist bir firmanın nasıl yönetileceğine dair sorular ortaya atmaktadır. Piyasa süreci teorisinin gelişimi açısından belki de en önemli eleştiri veri olarak kabul edilen üretim tekniğinin ne anlama geldiğidir. Piyasa ekonomisinde bu rekabet sonucu ortaya çıkmaktadır. Gerçek rekabetin olmadığı bir durumda firma içinde bilgi nasıl dağılacaktır? Firmanın başarılı bir üretim yapabilmesi açısından gerekli bilginin çoğunlukla bilimsel bilgiden ziyade bir şeyi yapabilmeyi bilmesi olduğu düşünüldüğünde (Hayek, 1935, s. 210), merkezi planlama teşkilatı bu bilgiyi nasıl üretim faktörleri arasında aktaracaktır? Özetle, Hayek karar verme süreçlerinin ayrıntılarının sosyalistlerin düşündüğünden daha önemli olduğunu ifade etmektedir (Lavoie, 1985, s. 172).

Hayek'in sosyalist hesaplamaya tartışmaları sırasında ileri sürdüğü fikirler daha sonra piyasa süreci teorisinin temelini oluşturdu. Bu anlamıyla Hayek'in dört makalesi ön plana çıkmaktadır. Şimdi bu metinlerde Hayek'in ne demeye çalıştığına kısaca bakalım. Hayek'in iktisat anlayışında belki de bir dönüm noktası teşkil eden yıl 1937'dir. Hayek o yıl "Ekonomi ve Bilgi" makalesini yayınlar (1948, ss. 33-56). İktisat biliminin denge analizini saf seçim mantığı (pure logic of choice) olarak tanımlayan Hayek (1948, s. 35) esas problemin ekonomik süreçlerde bilginin *nasıl elde edildiği* olduğunu ifade etmektedir. Böylece, objektif ve bilimsel bilgi ile subjektif ve pratik bilgi arasındaki farklılık ilk defa Hayek'in analizinin temel unsurları arasına girmektedir. Hayek'in neo-klasik denge kavramına karşı cevabı dengeyi plan koordinasyonu olarak tanımlamasıdır. Zaman ve bekleyişler böylece ekonomik süreçlerin önemli bir parçası haline gelecektir. Denge Hayek'e göre bireylerin planlarının karşılıklı planlarını bozmadan birbirleriyle uyumlu olması durumudur. Bu, doğal olarak, bireylerin geleceğe yönelik bekleyişlerinin birbirleri ile uyumlu olmasını da gerektirmektedir. Böyle bir denge kavramı bizi ekonomide denge durumunda fiyatların tam re-

kabet fiyatları olması gibi gerçek dışı bir varsayım yapmaya zorlamaz. Bu noktada, Hayek'in sosyalist ve neo-klasik modellere yaptığı önemli eleştirilerden biriyle de karşı karşıya geliyoruz: denge gerçekleşmeden denge fiyat ve miktarları nasıl bilinecektir? Ulaşılan sonucu, bu sonuca ulaştıran süreçten bağımsız olarak düşünmek mümkün müdür?

Hayek 1945 yılında yayınladığı "Bilginin Toplumda Kullanımı" isimli makalesinde bu soruları tekrar gündeme getirir (1948, ss. 77-91). İktisat bilimi içerisinde Hayek'in en fazla bilinen makalesi olan bu yazıda piyasada bilginin en etkin şekilde aktarılması için gerekli olan bilginin doğası tartışılmaktadır. Piyasa için önemli olan bilgi bilimsel bilgiden ziyade, piyasa süreci içerisinde ortaya çıkan ve bireyler tarafından buldukları zaman içinde kullanılan pratik bilgidir. Piyasadaki bireyler içinde buldukları durum hakkında en iyi bilgiye sahiptirler ve bu bilgiye kendi menfaatlerine en etkin şekilde kullanabilirler. Toplumun karşılaştığı problem bu noktada, bu bilginin nasıl en etkin şekilde toplum faydası için kullanılacağıdır. Hayek bunun için ihtiyaç duyulan şeyin fiyat sistemi olduğunu ileri sürmektedir. Fiyat sistemi etkin sonuçlara ulaşmayı sağlayan kurumsal bir çerçeve sağlamaktadır. Bireyler fiyatlar yardımı ile, ayrıntılarını bilmeye ihtiyaç duymadan karar vermeleri için gerekli olan pek çok bilgiye sahip olabilmektedirler.

Piyasanın avantajı böylece kaynakların belirli bir zaman diliminde etkin kullanımında değil, beşeri bilgide ve doğal şartlardaki değişimlere uyum göstermedeki etkinliğindedir. Bir kurum olarak piyasa bilgiyi herhangi bir bireyin yapabileceğinden daha etkin bir şekilde kullanabilmeyi sağlamaktadır. Bu makalenin önemi de belki piyasa süreci teorisinin iki önemli temasını ortaya koymuş olmasıdır: toplumda bilginin rolü ve piyasa ekonomilerinin dinamik yapısı.

Piyasa süreci teorisinin gelişimi açısından önemli bir yere sahip olan diğer iki makale ise piyasada varolan rekabetin doğasına ilişkindir. Her ne kadar aralarında uzun bir süre olsa da, Hayek'in her iki makalede de vurguladığı temel argüman aynıdır: piyasada söz konusu olan rekabet neo-klasik iktisat teorisinin tam

rekabet anlayışından oldukça farklıdır. “Rekabetin Anlamı” isimli makalede (1948, ss. 92-106) Hayek neo-klasik rekabet kavramının statik olduğunu varsayımlarının homojen mal ve tam bilgi vurgularının gerçek hayattaki rekabeti yansıtılmalarını ifade etmektedir. Gene bu makalede Hayek, Joan Robinson’un aksak rekabet olarak tanımladığı piyasanın aslında piyasa süreci çerçevesinde tam bir piyasa tanımladığını yinelemiştir. Zira, girişimcilerin piyasada rekabet etmelerinin doğal sonucu olarak piyasa aksaklıkları dediğimiz durumlarla karşılaşmaktayız.

Rekabet konusunda belki de son noktayı koyan eser Hayek’in “Bir Keşif Süreci Olarak Rekabet” isimli makalesidir (1978, ss. 179-90). Piyasa süreci teorisinin temel kavramlarından biri burada tekrar karşımıza çıkmaktadır. Piyasada karar verme süreçlerinde belirleyici olan bilgi pratik bilgidir. Belki de en önemlisi, rekabetin varoluş sebebi sonucunda ne olacağını önceden bilmenin imkansız olmasıdır. Bu son nokta piyasa ile planlama arasındaki bilginin rolü ve kullanımı hakkındaki temel farkı ön plana çıkarmaktadır. Eğer önceden ortaya çıkabilecek olan sonucu tam olarak bilemiyorsak, planlamanın etkin olacağını nasıl ileri sürebiliriz?

Hayek’in genel olarak piyasa süreci teorisi üzerine söyledikleri yazdığı zamanlarda çok fazla da yeni bir katkı olarak kabul edilmişti. Hayek’in yeni bir piyasa teorisinin parçalarını ortaya koymaktan ziyade hâkim iktisat anlayışını eleştirdiği düşünülmekteydi. Hayek’in söylediklerinin bir teorik çatı altında değerlendirilebilmesi 1970’li yılları ve Kirzner ve Lachmann’ı bekleyecekti. Ancak onlara geçmeden önce üzerinde mutlaka durulması gereken bir isme Ludwig von Mises’e dönmek gerekmektedir. Zira, Mises’in katkıları ekonomik hesaplama tartışmaları ile sınırlı değildi.

4. Mises ve Piyasa Süreci Teorisinin Arkaplanı

Ludwig von Mises Avusturya iktisat ekolünün piyasa süreci teorisine dönüşmesinde en büyük katkıyı sağlayan iktisatçı olmuştur. Amerika’da 1920 ve 30’lu yıllarda liberal ekonomi politikalarının pek de revaçta olmadığı bir ortamda Mises’in düşünceleri akademik çevrelerde rağbet görmemiştir. Mises Ameri-

ka’ya göç ettikten sonra *Human Action* (Beşeri Faaliyet) isimli eserini hazırlamıştır. 1949 yılında basılan bu oldukça kapsamlı eser, Mises’in temel düşüncesinin hâlâ en yetkin anlatımı kabul edilmektedir. Mises Amerika’ya geldiğinde New York Üniversitesinde seminerler vermeye başlar. Ancak bu seminerler, daha önce Viyana’da verdiklerinin aksine, çok fazla önemli iktisatçıyı çekmemiştir. Bu seminerlerin iki önemli takipçisi vardı: Murray Rothbard ve Israel Kirzner. Bu seminerlerin başarısız olmasının ardında belki de Keynesyen düşüncenin hakim olduğu bir akademik dünya içerisinde Mises’in daha ziyade Keynes ve müdahale karşıtı bir iktisatçı olarak görülmesi yatmaktadır. Dönemin şartları içerisinde klasik liberal prensiplerden hareket eden genel bir teorisinin iktisat bilimi içerisinde kabul görmesi mümkün değildi. Buna bir de Mises’in atak ve tartışmaya açık olmayan dili eklenince, çok fazla iktisatçı onu dinlemiyordu.

Human Action ile Mises’in amacı ekonominin temel prensiplerini ele alan bir metin yazmaktı (Mises, 1949, önsöz). Amacı Avusturya iktisadını açıklamak değildi. Ona göre, iktisatın prensipleri belliydi. Kendi düşünceleri ile uyumlu olmayan her teori yanlıştı (Vaughn, 1994, s. 70). Neo-klasik iktisat ile Menger’in fikirlerini bir araya getirmeye çalışan *Human Action* hâlâ devam etmekte olan pek çok tartışmanın kaynağı olmuştur.

Mises için iktisat bütün sosyal dünyayı kapsayan *praxeology* biliminin bir alt dalı idi. Praxeolojinin ekonomik olayları inceleyen iki kısmı vardır: katallaktik ve ekonomi. Katallaktik piyasa mekanizmasını incelerken, ekonomi piyasada parasal fiyatların belirlenmesi ile ilgilenmekteydi (1949, s. 233). Praxeoloji insanların belli amaçlara ulaşmak için belli araçları kullandığı aksiyomundan hareket eder. Mises’e göre insanlar daha çok arzu ettikleri durumlara ulaşabilmek için faaliyet (act) gösterirler⁶. Bu doğal olarak dedüktif bir metodu

⁶ Bu noktada ‘action’ ve ‘behavior’ arasındaki farka dikkat çekmek gerekmektedir. Mises’in metinlerinden rahatlıkla behavioralist yaklaşımlara pek de sıcak bakmadığı anlaşılabilir. Mises’e göre, pratik bilgiyi dışlayan behavioralist yaklaşımın insan faaliyetini tam olarak açıklayabilmesi bu anlamda mümkün değildir.

ortaya çıkarmaktadır. İktisat teorisinin doğrularının a priori olduğunu kabul eden Mises böylece teori ile tarih arasında önemli bir ayırım yapar. Ampirik veriler bir teorik çerçeve olmadan anlaşılabilirler. Bu teorik çerçeveyi sağlamak praxeolojinin görevidir. Bir ekonomik olayın açıklanması faaliyet gösteren insanın kullandığı araçların ve amaçlarının ifade edilmesidir. Dolayısıyla, insan faaliyetini anlayabilmek için belli bir amaca yönelik olan insan faaliyetinin ortaya çıkardığı sonuçları yorumlamak gereklidir.

Her ne kadar *Human Action*'ın tam bir incelemesini burada yapmamız mümkün olmasa da, Mises'in bugünkü anlamıyla piyasa süreci teorisine temel sağlayan kategorilerini kısaca tartışmakta yarar var.

Zaman

Her ne kadar oldukça kısa bir bölüm olsa da Mises'in zaman üzerine yaptığı tartışma neoklasik iktisadın niçin iktisadi olayları anlamamızda yeterli olamayacağını en önemli göstergelerinden birini sağlamaktadır. Faaliyet ile zaman arasında çok yakın bir ilişki bulunmaktadır. Zamanın geçtiğinin ancak faaliyet (action) ile farkına varabiliriz. Henri Bergson'un zaman anlayışını takip eden Mises, zamanın farklı bireyler tarafından farklı olarak anlaşılacağını ileri sürmektedir. Buradan hareketle Mises matematiksel düşünce biçimini eleştirmektedir. Matematiksel modeller içinde zamanın hiçbir manası yoktur. Zaman ve nedensellik arasında hiçbir ilişki yoktur. Ekonomik süreçler açısından zamanın geçmesinin ne kadar önemli ve belirleyici olduğu düşünülürken, zamanı sadece doğrusal bir ölçme aracı olarak kabul etmek bizim ekonomik olayları anlamamızı büyük ölçüde sınırlandırmaktadır. Faaliyetin zaman ile anlam kazandığını kabul ettiğimizde, zaman içinde olmanın önemli bir boyutu, belirsizlik, analizin temel değişkenlerinden biri olmaktadır.

Belirsizliğin olmadığı bir durumda bireyler için faaliyette bulunmanın bir gerekçesi kalmaz. Özgür irade ancak deterministik olmayan bir dünyada anlam ifade etmektedir. Bu anlamda, deterministik bir sosyal bilim kendi içinde çelişkilidir. Ancak Mises'in deterministik ol-

mayan bir sosyal bilimin ampirik çalışması hakkında ikna edici çok fazla şey söylememiş olması daha sonraki Avusturya Okulu iktisatçılarının gerçek hayat ile çok fazla da ilgilenmelerine yol açmıştır.

Piyasa faaliyeti

Neoklasik iktisat teorisi denge kavramı üzerine kurulu iken, Mises'in öncülük ettiği piyasa süreci teorisi denge kavramının yerine sürekli değişimi temel alan bir yaklaşımın piyasayı daha iyi tanımlayacağını ileri sürmektedir. Piyasa süreci, Mises'e göre, insanların piyasada öğrenmeleri sonucu değer yargıları ve alternatiflerin sürekli değiştiğini kabul eder. Diğer bir deyişle, tercihlerin sabit olmadığı bir dünya anlayışı sözkonusudur. Bireyler kendi amaç ve araçlarını sürekli olarak yeniden değerlendirmekte ve kendi piyasa faaliyetlerini bu çerçevede değiştirmektedirler.

Değişen bir dünyada ekonomik kararlar verebilmeyi mümkün kılan şey parasal hesaplama değildir. Parasal hesaplamanın varlığı ekonomi içinde bireylerin geleceğe dair planlar yapmaları ve ekonomik faaliyette bulunabilmeleri için zorunludur. Ancak bu şekilde piyasada alternatif davranış biçimleri hakkında düşünebilmek mümkündür (Mises, 1949, s. 229). Mesela, yeni bir iş planını gerçekleştirme kararı verebilmek ancak parasal kâr-zarar hesabı yoluyla yapılabilir.

Ancak Mises denge kavramını tamamiyle dışlamışta değildir. Denge kavramları arasında Mises'e özgü olan dengeli olarak dönen ekonomi (evenly rotating economy, ERE) kavramıdır. Bu nihai durma noktası anlamında dengeden farklıdır. ERE durumunda ekonomideki değişkenlerin sabit bir oranda değiştiği varsayılır. İnsanlar doğmakta, sermaye birikiminde bulunmakta ve her türlü ekonomik faaliyette düzenli olarak bulunmaktadırlar. Bu, Mises açısından değişimin getirdiği düzensizlikleri analiz edebilmek için gereklidir. ERE'nin oluşturulması bize ekonomideki değişimin arkasında olan ancak ekonomik teoriden dışlanmış olan bir kavramı göstermektedir: girişimci.

Girişimci

Mises'in sisteminde girişimci insanın zamanla sınırlı olarak faaliyet göstermesinin doğal bir

sonucudur. Mises için girişimci her faaliyette sözkonusu olan belirsizlik ve bu belirsizliğin ortaya çıkardığı spekülasyon bağlamında anlaşılmalıdır (1949, s. 254). İnsanın hayatı içerisinde belirsizlik ortadan kaldırılamayacağı için insanın her faaliyeti bir anlamda girişim olarak tanımlanabilir. Bu tanım piyasa sürecinin anlaşılması açısından oldukça önemlidir. Piyasada girişimciliğin varlığını piyasadaki bireylerin kendi çıkarlarını gütmek amacıyla kâr fırsatlarının peşinde koşmak ile ilişkilendirdiğimizde, girişimcilik olmadan herhangi bir piyasanın işleyemeyeceğini kolaylıkla görebiliriz.

Piyasa sürecinin koordineli bir şekilde işlemesi ancak girişimcilerin faaliyetleri sonucu mümkündür. Böyle bir sistemde önemli olan, fiyatların ne olduğundan ziyade bu fiyatların nasıl bir süreç sonucu ortaya çıktığıdır. Piyasada koordinasyon eksikliğinden ortaya çıkan problemler girişimci bireylerin bu durumlarda ortaya çıkan kâr fırsatlarını değerlendirmeye yönelmeleri ile çözülebilecektir. Bu noktada Mises'in sosyalizme getirdiği önemli eleştirilerden birine de değinmek herhalde yararlı olacaktır. Sosyalist yöneticilerin piyasaya yönelik statik müdahaleleri sürekli bir değişim içerisinde bulunan piyasada bireylerin piyasanın verdiği sinyalleri yanlış yorumlamalarına yol açacağı için, piyasada etkin sonuçlara ulaşılmasını daha da zorlaştıracaktır. Bu, daha fazla kontrole ve regülasyona yol açacaktır. Bu sürecin sonunda karşı karşıya gelen sistem kapitalizm ya da sosyalizm değil, "kapitalizm veya kaos" olacaktır (1949, s. 680).

Ancak belki de Mises'in piyasa süreci teorisi açısından en önemli ihmal piyasadaki koordinasyonun nasıl sağlanacağına ilişkin ayrıntılı açıklamalar yapmamasıdır. Bu sorunun cevabı, 1960'lı yılları, Hayek ve Kirzner'i bekleyecektir.

5. Avusturya İktisadının Yeniden Yükselişi

Mises'in New York seminerlerinin belki de en ciddi takipçisi Israel Kirzner olmuştur. Her ne kadar 1960'lı yıllarda yazdığı eserler çok fazla ilgi çekmemişse de, 1973'te basılan *Rekabet ve Girişimcilik* adlı kitabı piyasa süreci teorisi a-

çısından önemli dönüm noktalarından biri olmuştur.

Kirzner bu eseriyle Kenneth Arrow'un 1959'da yayınlanan "Toward a Theory of Price Adjustment" makalesine cevap verdiğini ve sokaktaki insanın rekabet anlayışına bu yönde bir katkı sağlayacağını düşünmekteydi (Kirzner, 1973, s. 93). Kirzner'in dolaylı olarak ileri sürdüğü bir açıklama da piyasada öğrenmenin doğasına ilişkindir. Piyasada bireylerin bilgiye anında ve maliyetsiz olarak ulaşabildiklerini kabul eden hâkim teoriye karşın, Kirzner öğrenme süreçlerinin piyasa sisteminin temellerinden biri olduğunu göstermektedir.

Rekabet ve Girişimcilik'in getirdiği yenilik neo-klasik iktisadın eksik bıraktığı önemli bir parçayı tamamlamaktı. Neo-klasik iktisat bir denge teorisine sahipti ancak bu dengeye nasıl ulaşılacağına, piyasanın nasıl işlediğine dair çok fazla bir açıklamada bulunmuyordu. Kirzner'in teorisi bu boşluğu Mises'in girişimci kavramı ile doldurmayı amaçlamaktaydı. Denge durumuna ulaşamadığı durumlarda piyasada bir koordinasyon eksikliği sözkonusudur. Koordinasyon eksikliği piyasadaki bireyler için kâr fırsatları anlamındadır. Girişimciler bu kâr fırsatlarını değerlendirerek endüstrinin dengeye ulaşmasına yol açarlar. Kirzner, girişimciliği bireylerin *gözüaçıklığı* (alertness) ile tanımlamaktadır. "Gözüaçıklık" başkalarının görmediği kâr fırsatlarını görebilme yeteneği olarak tanımlanabilir. Bu anlamıyla girişimci ekonomik faaliyetteki değişimin kaynağıdır. Kirzner teorisini Mises'in girişimcilik kavramı ve Hayek'in bilgi ve rekabetin doğası hakkında yazdıkları üzerine kurmaktadır. Bu çerçevede rekabet piyasada girişimcilerin birbirlerinden farklılaşma çabalarıyla varolmaktadır. Neo-klasik iktisadın tam rekabet dengesine ulaştığımız zaman artık piyasada girişimcilerin birbirleri ile rekabet ettiklerini söylemek mümkün değildir.

Piyasa süreci teorisi açısından belki de dönüm noktası olarak tanımlanabilecek yıl 1974'tür. Ancak bu daha öncesinde önemli başka gelişme olmadı demek değildir. İktisat bilimi içerisinde piyasa süreci teorisinin daha kolay kabul edilmesini sağlayacak bazı çalışmalar 1960'ların sonu ve 70'lerin başında literatüre girmiş-

tir. Bu bağlamda, James Buchanan (1969), John Hicks (1973), George Shackle (1972) Avusturya iktisadını ciddi şekilde analiz eden ve hâkim iktisat teorisinin parçası yapmaya yönelik eserler yayınlamışlardır.

1974'te Vermont'ta Institute for Humane Studies tarafından bir konferans düzenlendi.⁷ Mises ve Hayek'in çalışmalarına genç akademisyenlerin ilgisini çekmeyi amaçlayan bu konferansın önemli katılımcıları arasında Rothbard ve Kirzner vardı. Ancak, bu konferansı piyasa süreci teorisinin gelişimi açısından daha da önemli kılan gelişme Ludwig Lachmann'ın katılımıydı. Bütün katılımcılar arasında Lachmann yeni bir piyasa teorisinin ilk temellerini ortaya koyan kişiydi.

Lachmann bu tarihte Güney Afrika'da ekonomi profesörü olarak çalışmaktaydı. Shackle ile birlikte Hayek'in öğrencisi olan Lachmann yorumcu iktisat geleneğinden gelmekteydi. Lachmann konuşmalarında Avusturya iktisadını diğerlerinden ayıran unsurun piyasa süreci olduğunu ifade etti. Piyasa sürecini önemli kılan şey ise bilginin en etkin şekilde bu süreç içerisinde değerlendirilebileceğidir. Piyasa süreci Lachmann için bir dengeye yönelen bir süreç değildir. Aksine, sonu belli olmayan ve yönünün ne olacağı önceden tam olarak kestirilemeyen bir süreçtir (Lachmann, 1976, s.131).

İki yıl sonra yayınlanan bir makalesinde Lachmann Avusturya iktisadını birleştiren unsurları üç maddede toplar: radikal subjectivizm, zaman, ve anlamın aktörden kaynaklanması (1978, s. 1). Kirzner'le birlikte piyasa süreci teorisini ortaya atan Lachmann şimdi de bu teorinin ne yönde ilerlemesi gerektiğini gösteriyordu. Bu aynı zamanda Avusturya iktisadının Mengeryen kökenlerinin tekrar vurgulanması demektir.

Takip eden yıllarda Lachmann ve Kirzner'in peşinde giden iktisatçılar değişik alanlarda piyasa süreci teorisini geliştirdiler.⁸ An-

cak, piyasa süreci teorisinde denge ve zamanın rolü gibi konularda Lachmann ve Kirzner arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Bir sonraki bölümde bunları kısaca tartışacağız. Ona geçmeden önce her iki versiyonunda da piyasa süreci teorisinin temelini oluşturan Hayek'in kendiliğinden doğan düzen kavramına kısaca bakmakta fayda vardır.

6. Hayek ve Kendiliğinden Doğan Düzen

1950li yıllara gelindiğinde Hayek ekonomi üzerinde çok az şey yazıyordu. Ekonomiye tekrar döndüğü 1960'lı yıllarda bile teknik iktisat yerine Hayek'in yazılarında piyasa sürecinin felsefi arkaplanının sürekli gündemde olduğunu görüyoruz. Hayek 1960'lardan sonra yayınlanan iki derlemesinde (1967, 1978) de felsefe ve siyaset bilimi iktisat yazılarına baskın gelmektedir. Hayek'in 1970'lerde yayınladığı üç ciltlik *Hukuk, Yasama ve Özgürlük* adlı eseri onun sosyalist hesaplama tartışmaları sırasında ileri sürdüğü, piyasa sürecinin işlemesine ilişkin argümanlarının bir bütünlük içerisinde ortaya konulmasını sağlamıştır. Bu eserlerinde Hayek ilk defa pratik bilgiyi piyasanın önemli bir parçası olarak ortaya koymaktadır.

Michael Polanyi'nin (1958) bilgi teorisine dayanarak, Hayek piyasada kullanılan bilginin önemli bir kısmının zımni (tacit) olduğunu ileri sürmektedir.⁹ Bir girişimcinin kâr fırsatlarını değerlendirebilmesi ancak formel olarak ifade edilemeyen bu pratik bilginin yardımıyla mümkün olabilmektedir. İktisat teorisinin teknik üretim fonksiyonlarının bu tür bilgiyi içselleştiremeyeceği açıktır. Bir şeyi üretimin verisabit bir tekniği yoktur. Üretim ancak insanların sınırlı bilgileri yoluyla yapılmaktadır.

Pratik bilginin varlığını kabul ettiğimiz zaman piyasanın doğasına ilişkin farklı bir çerçeve veya sahip olmamız gerekir. Bu bilgi piyasada nasıl kullanılmaktadır ve bireyler arasında nasıl aktarılmaktadır? Bireyler bu bilgiyi nasıl öğrenmektedir? Literatürde "bilgi problemi" olarak bilinmeye başlayan bu konu daha sonra

⁷ Konferansta sunulan tebliğler daha sonra Edward Dolan tarafından *The Foundations of Modern Austrian Economics* (1976) adıyla yayımlandı.

⁸ Bu makalede amacımız bu yeni teorik gelişmeleri takip etmek olmadığı için bunları incelemiyoruz. Ancak

Boettke (1994) ve Vaughn (1994) bu konularda ayrıntılı bilgi sunmaktadır.

⁹ Hayek'in pratik bilgiyi nasıl anladığına ilişkin olarak Oğuz (1999)'a bakılabilir.

piyasa süreci teorisinin geliştirilmesinde önemli bir rehber olmuştur

Hayek'in piyasa sistemi hakkında 1970'lerde geliştirdiği diğer önemli kavramsal yapı düzen ve organizasyon arasında yaptığı ayırımdır (Hayek, 1973, 2. bölüm). Organizasyonlar belirli ve açık şekilde belirtilmiş bir amacı olan sosyal düzenlemelerdir. Bu kurumlarda başarı ya da başarısızlığı net bir şekilde tanımlayabilmek mümkündür. Doğal olarak, organizasyonların üyeleri de belirlenen amaçlara ulaşmak için orada bulduklarının bilincindedirler. Diğer yandan, düzen bireylerin kendi amaçlarına ulaşmalarını sağlayan bir kurallar bütünüdür. Ulaşmaya çalışılan ortak bir amaç söz konusu değildir. Sistemi bireylerin kendi amaçları dışında değerlendirebilmek için ortaya konulabilecek bir kriter de bulunmamaktadır.

Her ne kadar bütün toplumlarda organizasyonlar ve düzenler yer alabilecek ise de, liberal bir toplumda sosyal düzen bireylerin kendi planlarına ulaşmalarını kolaylaştıracak şekilde olacaktır. Bu düzen içinde kanunlar oyunun kurallarını belirleyecek ve bireyler arasında rekabetin barışçıl bir şekilde varolabilmesini sağlayacaktır. Böyle bir düzende ulusal öncelikler ile bireysel özgürlüğü birarada tanımlayabilmek mümkün değildir. Sonuç olarak sosyal adalet ve refah devleti gibi kavramların bireysel özgürlükleri temel alan bir sistemde çok fazla ön planda olacağını beklemek doğru olmayacaktır.

Hayek düzen ve organizasyon ayırımını desteklemek için, katallaksi ve ekonomi arasında da bir ayırım yapmıştır (Hayek, 1978, s. 179). Katallaksi, Mises tarafından geliştirildiği biçimiyle, değişim teorisini ifade etmektedir. Ekonomi ise objektif bir maksimizasyonu akla getirmektedir. Hayek'in düzen ve katallaksi kavramları Menger'in kendiliğinden düzen kavramının üzerine oturmaktadır. Kendiliğinden düzen (spontaneous order) kavramını iki farklı şekilde anlamak mümkündür (Vaughn, 1994, s. 124). İlk olarak, bireylerin kendi amaçlarına ulaşması için ortam sağlayan statik kurallar sistemi olarak anlaşılabilir. Bireylerin kendi faaliyetleri farklılaşabilmekte ancak kendiliğinden doğan düzen herkesin uyduğu bir kurallar altyapısı oluşturmaktadır. Düzenli bir

süreç olarak anlaşılabilir kendiliğinden doğan düzenin belki de en güzel örneği piyasadır.¹⁰

İkinci olarak, kendiliğinden doğan düzeni daha dinamik bir anlamda anlamak mümkündür. Düzenli değişim olarak da tanımlanabilecek olan kendiliğinden doğan düzen insanların kendi amaçlarına ulaşmaya çalışırken onların faaliyetlerinin bir yan sonucu olarak ortaya çıkan sistemdir. Buna paranın ortaya çıkışı örnek olarak verilebilir. Piyasa süreci teorisi içerisinde bu ikinci anlamın literatürde hâkim bir yere sahip olduğunu görüyoruz.

Hayek'in sosyal kurumlardaki bilgi gereklilikleri ve evrimin doğası üzerine yazdıkları piyasa süreci teorisinin kurumların insanların faaliyetlerindeki yerini incelemesine yol açtı. Yeni kurumsalcı iktisat ile böylece organik bir bağ oluştu.¹¹ Diğer yanda, sosyal kurumların evrimi ve kendiliğinden düzen arasındaki ilişki piyasa sürecini inceleyenleri evrimci iktisat üzerinde daha ciddi şekilde çalışmaya itti.

Özet olarak, Hayek'in kollektivist sistemlerin bilgi konusundaki eksiklerini göstermek için başlattığı eleştirileri piyasayı bir keşif süreci olarak görmesini sağlamıştır. Piyasa süreci teorisinin bilgiyi neden temel kavramsal yapı olarak anladığını bu çerçevede görmek gerekmektedir. Bilginin kısıtlılığı ve farklı biçimlerde yer alması dikkate alınmadan ekonomik süreçleri anlamak mümkün değildir.

7. Piyasa Sürecinin İşlerliği: Kirzner, Lachmann ve Ötesi

1970'li yıllardan itibaren Avusturya iktisat Okulu çerçevesinde Lachmann ve Kirzner piyasa süreci teorisinin önde gelen isimleri olmuşlardır. New York Üniversitesindeki seminerler yoluyla, modern piyasa süreci teorisi içinde önemli yeri olan iktisatçılar bir şekilde Kirzner ve Lachmann ile diyalog içinde bulunmuştur. Her ne kadar anlaştıkları konuların sayısı anlaşamadıklarından daha fazla olsa da,

¹⁰ Hayek'in bu konudaki ayrıntılı tartışması Hayek (1976, ss. 107-133)'te bulunabilir.

¹¹ Özellikle Richard Langlois bu bağın geliştirilmesinde önemli katkılarda bulunmuştur. Bir başlangıç noktası olarak Langlois (1986)'a bakılabilir.

piyasa sürecinin doğasına ilişkin önemli yaklaşımlar ortaya koymuşlardır. Belki de aralarındaki en önemli fark neo-klasik iktisata bakışlarındadır. Kirzner piyasa süreci teorisini neo-klasik iktisadın bir parçası olarak görürken, Lachmann neo-klasik iktisadın piyasa sürecinin anlaşılmasını ancak güçleştireceğini düşünmektedir.

Kirzner'e göre neo-klasik iktisat temelde yanlış değildi. Marjinalist devrim doğru bir başlangıç yapmıştı.¹² Ancak, daha sonra denge kavramı ve formel modellere ağırlık vererek, dengeye nasıl ulaşılacağı sorusunu gözardı etmiştir. Denge fiyatlarının bulunmasında herhangi yanlış bir şey bulunmamakla birlikte, iktisadi hayatta daha önemli olan denge-dışı durumlarıdır. Diğer bir deyişle, dengeye ulaşılan piyasa sürecinin ne olduğu sorusuna öncelikle cevap verilmesi gerekmektedir (1973, s. 6).

Piyasa süreci hakkında nasıl bir teori oluşturulmalıdır? Kirzner ekonomik süreçler içerisinde dengeye ancak bireylerin aktif katılımı ile ulaşılabilirliğini düşünmektedir. Dengesizlik durumlarında ortaya çıkan kâr fırsatları girişimciler tarafından kullanılacaktır. Bazı bireyler sahip oldukları pratik bilgileri sayesinde diğerlerinin göremediği fırsatları görece ve bunlardan istifade edecektir. Girişimcilerin bu faaliyetleri ekonomide uzun dönemde kâr fırsatlarının azalmasına ve dengeye doğru bir süreci sağlayacaktır. Kâr fırsatlarının ortada olması, bunların homo economicus tarafından hemen farkedilecekleri anlamına gelmemektedir. Bireyler piyasadaki fırsatlar karşısında aynı gözüaçıklık (alertness) düzeyinde değildirler. Her birey içinde bulunduğu durum çerçevesinde fırsatları görebilmektedir. Kendi menfaatlerine olan durumları daha çabuk farkedecek olan girişimciler bazı kar fırsatlarına diğerlerine göre öncelik vereceklerdir.

Lachmann Kirzner'e göre çok farklı bir iktisat anlayışına sahipti. Ona göre piyasa süreci içerisinde denge kavramını tanımlamanın pra-

tik bir faydası yoktu. Piyasa, Lachmann için, başlangıcı ve sonu olmayan, denge ve değişim arasındaki sürekli bir süreç ile çalışmaktaydı. Bu anlamıyla Lachmann Shackle'ın "kaleidik toplum"una daha yakındı (Shackle, 1972). Bergson'un zaman anlayışı ve Hayek'in bilgi teorisini birleştiren bir çerçeveydi bu.

Lachmann geleceği bireylerin kendi amaçlarına ulaşabilmek için araçların kısıtlılığı çerçevesinde yaptıkları faaliyetlerin önceden tahmin edilmesi mümkün olmayan sonucu olarak anlamaktadır. Gelecek hakkında ancak beklentiler oluşturulabilir ve tahminler yapılabilir. Sürekli bir değişim içinde olan piyasadaki bilgi, onun objektif bir şekilde tanımlanmasına engel olmaktadır. Değişimin sürekliliği piyasa sürecinin temel karakteristiğidir.

Geleceğin bilinmiyor olması Lachmann'ın piyasa anlayışında çok önemli bir yer tutar. Bütün insan faaliyeti yaratıcı ve sonucu belli olmayan bir seçimdir. Bireyler piyasada farklı enformasyon setlerine sahip olmalarına ek olarak bu verileri yorumlama biçimlerinde de farklılaşmaktadırlar. Sübjektif bir yorum süreci insanın faaliyetinin temelini teşkil etmektedir (Lachmann, 1971, s. 39). Ancak bu yorum süreci sonunda tamamen rastgele bir faaliyetin ortaya çıktığı da düşünülmemelidir. İnsan faaliyetinin sınırlı bir alanda özgür olduğunu ileri süren Lachmann, plan kavramı ile insan faaliyetinin belirli bir amaca yönelik olarak ortaya çıktığını göstermektedir. İnsanın faaliyetini sadece yaptığı planlar ile anlamak mümkündür. Plandan bahsedince doğal olarak zamanın ve bilginin esas olduğu bir analize girilmektedir. Bu bakış açısıyla Lachmann piyasayı "bir grup olarak uyumsuz olan ancak bireyin dengesini yansıtan ve bireysel olarak uyumlu olan planların karşı karşıya gelmesini gösteren bireysel etkileşimler (interactions) dizisi" olarak görmektedir (Lachmann, 1976, s. 131).

Lachmann'ın piyasa süreci üzerine son kapsamlı eseri *Ekonomik Süreç olarak Piyasa* (1986) dır. Bu kitapta Lachmann genel olarak piyasa sürecini tartışmaktadır. İnsan faaliyetinin belirsizlikle kuşatılmış olması, seçimin önceden tahmin edilemez oluşu, bilginin subjektifliği, yorumun ve anlamının iktisadi süreçlerdeki önemi, beklentiler ve plan, ve nihayet

¹² Kirzner'in piyasa süreci konusundaki görüşlerinin genel bir özeti için Kirzner (1997)'ye bakılabilir. Kirzner'in teorisi literatürde uzun süre eleştirilmiş ve tartışılmıştır. Bu konuda Ioannides (1992), Ricketts (1992) ve Vaughn (1994)'a bakılabilir.

denge eksenli teorik analizinin yetersizliği tekrar gündeme gelmektedir. Piyasa süreci teorisinin temel temaları olan bu kavramlar iktisadi süreçlerin kurumsal bir çerçeve içinde anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır.

8. Sonsöz

İktisat sosyal hayattaki düzenin nasıl ortaya çıktığını inceleyen bir bilim dalıdır. Ancak ilk başta düzensiz gibi görünen pek çok davranış biçimi ve kurum toplumsal hayatın kısıtları içinde belli bir düzenin varlığına yardımcı olmaktadır. Bu düzensiz gibi görünen prensipler 18. yüzyılda bir teorik çerçeve içerisinde yer almaya başlamıştır. Temel soru, sınırlı kaynaklar, yetersiz bilgi ve belirsizlik çerçevesinde varlığı dışlanamayan sosyal düzenin nasıl açıklanacağı olmaktadır. Neo-klasik iktisat pek çok düzenli insan davranışını denge kavramı çerçevesinde açıklamayı başarmıştır. Bunun arkasında, insan davranışı üzerine yapılan basitleştirici varsayımların önemli bir yeri vardır. Ancak denge dışı durumları açıklarken bu çerçeve sosyal hayatı anlamamıza engel olmaktadır. Teorik denge dışında var olan düzeni iktisat teorisi açıklayamamaktadır. Piyasa süreci teorisinin en önemli katkısı denge dışındaki ekonomik faaliyeti açıklamak için bir alternatif teorik çerçeve ortaya koymuş olmasıdır.

Doğal olarak piyasa süreci teorisi buraya kadar tartışılan isimler ile sınırlı kalmamıştır. Ancak, daha sonra yapılan katkılar piyasa süreçlerini bu çerçevede anlamışlardır. Mesela, her ne kadar aralarında önemli teorik farklar olsa da, kurumsal iktisat ve post-Keynesyen teori ortak felsefi bakış açılarına sahiptirler.

Bu yazı çerçevesinde piyasa süreci teorisinin ana kavramlarının neler olduğunu ve bu kavramların hangi ortamlarda ortaya çıktığını kısaca özetlemeye çalıştık. Bir sonraki yazıda piyasa süreci teorisinin altyapısını oluşturan rekabet, keşif ve girişimcilik kavramlarını tartışacağız.

Kaynaklar

- Boettke, P. (1994), *Elgar Companion to Austrian Economics*, New York: Elgar.
- Buchanan, J. (1969), *Cost and Choice: An Inquiry into Economic Theory*, Chicago: University of Chicago Press.

Grassl, W. ve B. Smith (1986), *Austrian Economics, Historical and Philosophical Background*, New York: New York University Press.

Hayek, F. A. (1935), *Collectivist Economic Planning*, London: Routledge.

Hayek, F. A. (1948), *Individualism and Economic Order*, Chicago: University of Chicago Press.

Hayek, F. A. (1967), *Studies in Philosophy, Politics and Economics*, Chicago: University of Chicago Press.

Hayek, F. A. (1973), *Law, Legislation and Liberty: Rules and Order*, Chicago: University of Chicago Press.

Hayek, F. A. (1978), *New Studies in Philosophy, Economics, and the History of Ideas*, Chicago: University of Chicago Press.

Hicks, J. (1973), *Capital and Time: A Neo-Austrian Theory*, Oxford: Clarendon Press.

Ioannides, S. (1992), *The Market, Competition, and Democracy*, Edward Elgar.

Jaffe, W. (1975), "Menger, Jevons, and Walras Dehomogenized", *Economic Inquiry*, c. 14, n. 4, ss. 511-24.

Kirzner, I. M. (1973), *Competition and Entrepreneurship*, Chicago: University of Chicago Press.

Kirzner, I. M. (1992), "Carl Menger and the Subjectivist Tradition in Economics", idem, *The Meaning of Market Process* içinde, London: Routledge, ss. 70-85.

Kirzner, I. M. (1992), "The Austrian School of Economics", idem, *The Meaning of Market Process* içinde, London: Routledge, ss. 57-69.

Kirzner, I. M. (1997), *How Markets Work: Disequilibrium, Entrepreneurship and Discovery*, London: Institute of Economic Affairs.

Lachmann, L. (1971), *The Legacy of Max Weber*, Berkeley: Glendessary Press.

Lachmann, L. (1976), "On the Central Concept of Austrian Economics: the market process", E. Dolan (der.), *The Foundations of Modern Austrian Economics* içinde, Kansas City: Sheed and Ward, ss. 126-32.

Lachmann, L. (1978), "An Austrian Stocktaking: unsettled questions and tentative answers", L. Spadaro (der.), *New Directions in Austrian Economics* içinde, Kansas City: Sheed, ss. 1-18.

Lachmann, L. (1986), *The Market as an Economic Process*, Oxford: Basic Blackwell.

Lange, O. ve F. M. Taylor (1938), *On the Economic Theory of Socialism*, New York: McGraw Hill.

Langlois, R. N. (ed.) (1986), *Economics as a Process: Essays in the New Institutional Economics*, Cambridge: Cambridge University Press.

Lavoie, D. (1985), *Rivalry and Central Planning*, Cambridge: Cambridge University Press.

Loasby, B. (1991), *Equilibrium and Evolution*, Manchester: Manchester University Press.

Menger, C. (1981), *Principles of Economics*, J. Dingwall ve B. F. Hoselitz (çev.), New York: New York University Press.

Menger, C. (1985), *Investigations into the Method of the Social Sciences with Special Reference to Economics*, F. J. Nock (çev.), New York: New York University Press.

Mises, L. (1935), "Economic Calculation in a Socialist Commonwealth", F. A. Hayek (der.), *Collectivist Economic Planning* içinde, London: Routledge, ss. 87-103.

Mises, L. (1949), *Human Action*, New Haven: Yale University Press.

Nelson, R. ve S. Winter (1982), *An Evolutionary Theory of Economic Change*, Cambridge: Harvard University Press.

Niehans, J. (1990), *A History of Economic Theory*, Baltimore: John Hopkins University Press.

Oğuz, F. (1999), "Hayek'in Pratik Bilgi Anlayışı", *Liberal Düşünce Dergisi*, s. 16, ss. 92-103.

Polanyi, M. (1958), *Personal Knowledge*, Chicago: University of Chicago Press.

Ricketts, M. (1992), "Kirzner's Theory of Entrepreneurship - A Critique", Caldwell, B. and S. Boehm, (der.), *Austrian Economics: Tensions and New Directions* içinde, Boston: Kluwer Academic Publishers.

Savaş, V. (1997), *İktisatın Tarihi*, İstanbul: Liberal Düşünce Topluluğu.

Schumpeter, J. A. (1934), *The Theory of Economic Development*, New York: Oxford University Press.

Shackle, G. S. L. (1972), *Epistemics and Economics*, Cambridge: Cambridge University Press.

Streissler, E. (1973), "To What Extent Was the Austrian School Marginalist?", *History of Political Economy*, c. 4, n. 2, ss. 426-41.

Vaughn, K. (1994), *Austrian Economics in America*, Cambridge: Cambridge University Press.

David Conway

Serbest Piyasa Feminizmi

LiBeRtE'den

çok yakında çıkıyor